

Programma « Samenleving en Toekomst »

Eindverslag – deel « Synthese van het onderzoek»¹

ONDERZOEKSCONTRACT: [TA/02/017](#)

ACRONIEM VAN HET PROJECT: **AFTRALAW**

TITEL: **OMGAAN MET TRADITIONEEL RECHT IN DE CONTEXT VAN RECHTS- EN JUSTITIËLE ONTWIKKELINGSHULP (NA CONFLICT) IN AFRIKA.**

ONDERZOEKSPLOEG (met vermelding van onderzoeksinstituten en eenheden):

COÖRDINATOR (indien van toepassing): PROF. EVA BREMS, UNIVERSITEIT GENT

PROMOTOR(EN): PROF. TOM BENNETT, PROF. CHRISTINA MURRAY, UNIVERSITY OF CAPE TOWN

ONDERZOEKER(S): MVR. GISELLE CORRADI, MVR. MARTIEN SCHOTSMANS, UNIVERSITEIT GENT, MVR. LIA NIJZINK, UNIVERSITY OF CAPE TOWN

DATUM: 06/06/2011

Deze synthese heeft tot doel de resultaten van het onderzoek op Internet weer te geven.

¹ Zie art. 5.5.2 van het basiscontract.

Doelstellingen

Dit onderzoeksproject onderzocht de wijze waarop *internationale actoren in Sub-Sahara Afrika* omgaan met *traditionele rechtsinstellingen* en mechanismen voor geschillenbeslechting in het kader van *transitional justice* en *ontwikkelingshulp aan de justitiesector*. *Transitional justice* betreft de wijze waarop met misdaden en mensenrechtenschendingen gepleegd door een vorig regime of tijdens een gewapend conflict wordt omgegaan. Ontwikkelingshulp aan de justitiesector betreft verschillende soorten activiteiten die het opbouwen of hervormen van de justitiesector beogen. Het onderzoek richtte zich op drie aspecten: het *beleid* van internationale actoren in dit verband, hun *interventies* met betrekking tot het gebruik van traditie in het kader van *transitional justice* en steun aan de justitiesector en de verhouding tussen *traditioneel recht en mensenrechten*. Op basis van een analyse van het beleid en de interventies in zes landen en op veldstudies in deze landen (*Malawi, Mozambique, Rwanda, Oeganda, Sierra Leone en Zambia*) geeft het definitieve rapport de bevindingen weer inzake de huidige benadering van deze problematiek door de actoren, alsmede een reeks aanbevelingen voor toekomstige interventies.

De behaalde resultaten

Transitional justice

Het onderzoek heeft aangetoond dat geen enkele donor een *specifiek beleid* heeft inzake het gebruik van traditioneel recht in het kader van *transitional justice*. Alleen de Verenigde Naties - met het rapport van 2004 van de toenmalige secretaris-generaal Kofi Annan - hebben een beleid ontwikkeld ten aanzien van *transitional justice* in het algemeen. De VN raden aan bij de uitwerking van *transitional justice* strategieën rekening te houden met de context van het specifieke land en met lokale opvattingen, terwijl tevens de internationale mensenrechten moeten worden gerespecteerd. Traditioneel recht wordt genoemd als één van de vele mechanismen die kunnen gebruikt worden.

Donoren lijken *geen specifieke voorkeur* voor traditionele of op traditie gebaseerde mechanismen te hebben en zijn dus niet geïnteresseerd in het debat over het uitgevonden dan wel reële karakter daarvan. Eventuele steun aan dergelijke mechanismen is vooral ingegeven door de principes van de *Verklaring van Parijs* over de Doeltreffendheid van Hulp. Vooreerst blijkt afstemming op het beleid van het partnerland doorslaggevend te zijn: als het partnerland op traditie gebaseerde oplossingen voorstelt of steunt zullen donoren waarschijnlijk volgen, zoals het geval was met de *gacaca* rechtbanken in Rwanda. Ten tweede is de noodzaak voor lokaal eigenaarschap van cruciaal belang. *Lokaal eigenaarschap* werd aanvankelijk opgevat als voornamelijk staatseigenaarschap, met als gevolg dat een activiteit werd gesteund omdat ze deel uitmaakt van het beleid van het partnerland (en niet is opgelegd door de donorlanden zelf of door de internationale gemeenschap).

Het *nadeel van afstemming* op het overheidsbeleid is dat donoren geneigd zijn om vooral activiteiten die daarvan deel uitmaken te steunen, waardoor de steun voor kleinschalige initiatieven van het maatschappelijke middenveld aan niet-gouvernementele donoren, zoals stichtingen, of aan internationale NGO's, die dan optreden als intermediaire donoren, wordt overgelaten. Veel van die kleinschalige projecten houden zich bezig met herintegratie en verzoening, terwijl het onderzoek aantoonde dat lokale gemeenschappen waar slachtoffers en daders samenleven vaak worstelen met een *gebrek aan aansprakelijkheid*. Gezien strafvervolgning meestal wordt beschouwd als een staatsmonopolie zou meer aandacht moeten gaan naar alternatieve niet-criminele manieren om aansprakelijkheid vast te stellen, waaronder

op traditie gebaseerd mechanismen. Het feit dat donoren niet geneigd zijn om dergelijke initiatieven te steunen, indien zij geen deel uitmaken van het officiële *transitional justice* beleid, creëert *de facto* een aansprakelijkheidsvacuüm op lokaal niveau, wat kan leiden tot sociale uitsluiting en spanningen. Ook al worden sommige traditionele praktijken spontaan gebruikt zonder externe ondersteuning, is deze laatste van cruciaal belang : vooreerst omdat naoorlogse gemeenschappen vaak te arm zijn om onder meer dieren voor de rituelen te kopen, ten tweede omdat externe steun - meestal via lokale NGO's - de integratie van de mensenrechten en het uitoefenen van een zeker toezicht ter bestrijding van machtsmisbruik mogelijk maakt.

Geleidelijk aan werd het concept lokaal eigenaarschap uitgebreid van staatseigenaarschap naar *nationaal eigenaarschap*. Aanvankelijk werd *transitional justice* 'gelokaliseerd' door een aantal traditionele elementen toe te voegen aan bestaande mechanismen, zoals de traditionele zuiveringen in demobilisatieprogramma's in Sierra Leone en Oeganda, of de betrokkenheid van de traditionele leiders in het werk van de Waarheids- en Verzoeningscommissie in Sierra Leone. Donoren hebben deze activiteiten gesteund en beklemtonen dat ze doorgaans werken met 'wat ze op het terrein vinden'. Het feit dat een activiteit werd voorgesteld als traditioneel of op traditie gebaseerd verhoogde naar hun aanvoelen het potentieel voor lokale participatie en legitimiteit, en dus voor de doeltreffendheid ervan. Dit leidde echter tot een *oppervlakkig en selectief gebruik* van traditionele elementen, waarbij het effect van zulk gebruik, noch de rol van traditionele leiders voor of tijdens het conflict of de legitimerende werking van hun steun, niet in vraag werden gesteld.

Donoren begonnen te beseffen dat het belangrijk is het maatschappelijk middenveld en recent ook de bevolking te consulteren en te betrekken bij het uitstippelen van het *transitional justice* beleid en bij de uitvoering ervan. Niettemin stelt dit hen voor een aantal uitdagingen.

Vooreerst dringen vragen zich op over de *representativiteit* van de traditionele, religieuze of maatschappelijke leiders, over hoe rekening kan gehouden worden met opvattingen die evolueren met de tijd en afhankelijk zijn van de veiligheidssituatie, over het feit dat opvattingen over gerechtigheid en verzoening onderdeel zijn van een complexe kosmologie waar westerse kaders niet mee vertrouwd zijn en over de invloed van machtsverhoudingen op de manier waarop diverse belanghebbenden de *transitional justice* mechanismen gebruiken. Vervolgens moet men beseffen dat de lokale bevolking en het partnerland niet de enige belanghebbenden zijn als het om strafrechtelijke aansprakelijkheid voor internationale misdrijven gaat, aangezien de *internationale gemeenschap* zelf ook belang heeft bij de vervolging daarvan. Tenslotte moet men ook rekening houden met de interactie tussen deze verschillende niveaus, aangezien elk handelen of nalaten op één niveau ongetwijfeld invloed zal hebben op wat er gebeurt op een ander niveau. Daarbij is het van belang het conflict en de reactie erop niet te herleiden tot het lokale niveau en daarbij de nationale en internationale verantwoordelijkheid uit het oog te verliezen. Diepgaand onderzoek - zowel antropologisch als politiek - voorafgaand aan donorsteun is nodig om deze valkuilen te vermijden. Daarbij moet de manier waarop *seksuele misdrijven* worden behandeld bijzondere aandacht krijgen, omdat traditionele praktijken vaak schadevergoeding aan de familie van het slachtoffer toekennen en het slachtoffer zelf ritueel reinigen, maar onvoldoende aandacht hebben voor de opvattingen van de slachtoffers zelf.

Donoren beginnen steun te verlenen aan verschillende soorten activiteiten in dit verband (deelname aan vredesonderhandelingen, conferenties, capaciteitsopbouw, coalitievorming en meer recent enquêtes bij de bevolking). Met andere woorden: er heeft een *verschuiving* plaatsgevonden *van donorsteun* aan mechanismen voorgesteld door de internationale gemeenschap, naar steun aan *transitional justice* strategieën ontwikkeld door het partnerland zelf, en thans naar steun aan voorbereidende processen van overleg, dialoog en participatie. Dit is een positieve evolutie, waardoor er ook aandacht is ontstaan voor lokale op traditie gebaseerde mechanismen. Als gevolg van deze processen lieten de lokale belanghebbenden

hoe langer hoe meer hun stem wegen in het debat en eisten ze onder meer dat hun lokale, traditionele praktijken werden aanvaard als alternatieven voor strafrechtelijke vervolging, zoals het voorbeeld van Noord-Oeganda aantoonde. Dit was niet echt verwacht en confronteerde de donoren met het dilemma inzake de nood aan lokalisatie enerzijds, en aan respect voor internationale normen anderzijds.

Er is een verschil tussen de *spanningen met mensenrechten*, en meer in het bijzonder met de rechten van vrouwen en kinderen, en de spanningen met internationaal strafrechtelijke normen. Discriminatie van vrouwen, jongeren en kinderen is vaak een kenmerk van de Afrikaanse samenleving in zijn geheel, zodat een loutere focus op discriminatie in op traditie gebaseerde mechanismen niet erg nuttig is. Mensenrechteneducatie is vaak een onderdeel van ruimere vredesopbouwprogramma's, terwijl programma's voor justitiehervorming doorgaans de afschaffing van discriminerende wetgeving en mensenrechtenvorming voor juristen en parajuristen inhoudt. Door op de traditie gebaseerde mechanismen te steunen kunnen donoren inclusieve procedureregels vereisen, een verbod op lijfstraffen en op schadelijke waarheidsvindingmechanismen, mensenrechtenvorming en de aanvaarding van toezicht door lokale overheden of NGO's. Indien traditionele mechanismen worden voorgesteld als alternatieven voor strafrechtelijke vervolging zal het spanningsveld met *internationale standaarden voor eerlijke procesvoering* een grotere uitdaging vormen. Donoren trachten dit doorgaans op te lossen via een clausule die respect voor de mensenrechten vereist of door het instellen van prioriteitsregels (waarbij het internationaal strafrechtelijke paradigma beschouwd wordt als de dominerende rechtsorde waaraan andere rechtsordes - waaronder de lokale, traditionele - zich moeten aanpassen). Dergelijke rechtscentralistische - of 'zwak' rechtspluralistische - benadering gaat voorbij aan het feit dat normen niet zomaar van de ene rechtsorde naar een andere getransplanteerd kunnen worden, wanneer deze laatste kadert in een geheel andere kosmologische visie over hoe met misdaden moet worden omgegaan (partijdigheid, participatie van de gemeenschap, herstel van de sociale harmonie). In plaats daarvan zouden dergelijke spanningen moeten gezien worden als een gelegenheid voor een open, dynamisch, dialectisch proces van interactie tussen verschillende normatieve orders, dat tijd en inspanning zal vergen, maar uiteindelijk zal leiden tot de creatie van *nieuwe, hybride, op traditie gebaseerde mechanismen*, aangepast en afgestemd op de specifieke context, zoals voorgesteld in 'sterk' rechtspluralisme. Donoren moeten dergelijke processen steunen (en doen dat nu al) en zich realiseren dat dit volgehouden inspanningen vereist, samen met diplomatieke interventies om het *transitional justice* momentum in stand te houden. Het resultaat van deze processen zal niet leiden tot nieuwe, hybride transplanteerbare *transitional justice* mechanismen, maar kan leiden tot een nieuwe *transitional justice* paradigma, gebaseerd op 'sterk' rechtspluralisme.

Ontwikkelingshulp aan de justitiesector

Ondanks de groeiende internationale aandacht voor traditioneel recht in het kader van ontwikkelingshulp aan de justitiesector, zoals weerspiegeld in verschillende richtlijnen uitgevaardigd door ontwikkelingsagentschappen, wordt *traditioneel recht nog niet systematisch aanzien als een interventiegebied*. De meeste interventies binnen de justitiesector zijn gericht op formeel recht. De groeiende belangstelling voor traditioneel recht wordt ontkracht door een aantal factoren waardoor de *focus gericht blijft op formeel recht*. De huidige hulpmodaliteiten, zoals rechtstreekse financiële steun aan het nationaal budget en sectorbrede benaderingen (SWAPs), dwingen internationale actoren zich af te stemmen op het overheidsbeleid, waardoor ze in feite een logica volgen die het gebrek aan aandacht voor andere rechtsvormen alleen maar versterkt. De gevalstudies tonen aan dat staatsgedreven interventies vooral het formele recht bevoorrecht. Als ze gericht zijn op traditioneel recht blijft het *engagement beperkt tot officiële traditioneelrechtelijke structuren*. Interventies die gericht zijn op onofficieel traditioneel recht vinden voornamelijk plaats op initiatief van organisaties van het maatschappelijke

middenveld die gesteund worden door internationale actoren om voornamelijk mensenrechteneducatie te voorzien op *grassroots* niveau.

Gezien de brede context van hulp aan de justitiesector en haar inherente staatsfocus betreffen de meeste gesteunde interventies op het gebied van zowel officieel als onofficieel traditioneel recht *capaciteitsopbouw voor verleners en gebruikers van traditioneel recht*. Internationale actoren steunen vaak vorming voor traditionele rechtsverleners. Met betrekking tot rechtsgebruikers, steunen ze voornamelijk organisaties van het maatschappelijke middenveld om de *kennis van mensenrechten* te verhogen of om *paralegale diensten* te verlenen op lokaal niveau. Die laatste worden ook meer en meer gesteund omwille van hun potentieel om een brug te vormen tussen formele en op traditie gebaseerde benaderingen om geschillen op te lossen. Op die manier verkleinen ze het onderscheid tussen formeel recht en traditioneel recht, dat de meest hulp aan de justitiesector kenmerkt.

Gezien de algemene tendensen in hulp aan de justitiesector is het ten slotte duidelijk dat *verleners en gebruikers* van traditioneel recht slechts op een *beperkte manier deelnemen aan de beleidsontwikkeling* in de justitiesector. Deze belanghebbenden betrekken in het proces zorgt voor grote uitdagingen. Uit het onderzoek blijkt dat internationale actoren zelden het initiatief nemen om met hun visie en ervaringen rekening te houden en ervoor te zorgen dat ze deel uitmaken van het beslissingsproces.

Ten eerste stellen de onderzoekers vast dat, alhoewel de processuele kenmerken van traditioneel recht vaak beklemtoond worden als reden om traditionele rechtsinstanties te steunen voor de verbetering van de toegang tot het recht, de eigenlijke interventies zelden rekening houden met de onderhandelde, relationele en processuele kenmerken van traditionele vormen van geschillenbeslechting. De meeste interventies, waaronder de initiatieven tot wetswijziging, vorming van rechtsverleners en sensibilisering van rechtsgebruikers, leggen de *nadruk op de goedkeuring en de verspreiding van 'de correcte regels'*. Hoe belangrijk deze interventies ook zijn, ze lijken te veronderstellen dat een gebrek aan informatie het grootste obstakel is voor de rechtzoekende die zijn rechten probeert af te dwingen. Een onderbouwd inzicht in het traditionele recht en de onderhandelde, relationele en processuele kenmerken hiervan suggereert echter dat andere factoren zoals *machtsrelaties* naast de kennis van de correcte regels een belangrijkere rol spelen bij de manier waarop rechten op lokaal niveau toegepast worden. Zo kunnen vrouwen bijvoorbeeld weten dat ze bepaalde rechten hebben maar toch kan het hen aan voldoende macht ontbreken om aan te dringen op oplossingen die hun rechten respecteren.

Daarnaast blijkt uit dit onderzoek dat de mensenrechtenagenda van de internationale ontwikkelingsactoren veeleer de klemtoon legt op *overheidsprestaties* dan op *gemeenschapsrelaties*, terwijl dit laatste net het gebied is waarbinnen het traditionele recht het actiefst is. De meeste mensenrechtenschendingen op *grassroots* niveau betreffen *genderdiscriminatie*, een hoge tolerantie van huiselijk geweld en het negeren van de rechten van het kind. De interventies die internationale actoren steunen om deze kwesties aan te pakken, zoals informatiecampagnes en het aanbieden van vorming aan traditionele rechtsverleners, staan los van de *structurele oorzaken* van deze schendingen. De draagwijdte van de meeste interventies inzake mensenrechten is bovendien beperkt, omdat er *weinig opvolging* van of toezicht op de impact van deze informatie- en vormingsprogramma's is.

Wat het besef van rechtspluralisme onder internationale actoren betreft, vond dit onderzoek dat er veel variatie bestaat tussen de aanpak van verschillende actoren. Niettemin werd er een tendens vastgesteld naar een weliswaar *gedeeltelijk besef van rechtspluralisme*. Zoals reeds vermeld worden de meeste internationale ontwikkelingsactoren geleid door het *principe van staatseigenaarschap* en stemmen ze derhalve hun beleid af op dat van de staat. Daarom

proberen ze de standpunten van de regering over traditioneel recht te volgen, die in het beste geval slechts naar het *officiële traditionele recht* verwijzen maar intussen de *onofficiële rechtsverleners links laten liggen*. Dit heeft als gevolg dat formele rechtsinstanties voorrang krijgen, zonder rekening te houden met de visie en voorkeuren van de rechtsgebruikers. Doordat de meeste ontwikkelingshulp voor de justitiesector gestuurd wordt richting formeel recht, schenken internationale actoren weinig aandacht aan rechtspluralisme. Als ze er toch rekening mee houden gaat het eerder over 'zwak rechtspluralisme' dan 'sterk rechtspluralisme'. Bovendien focussen interventies zich *zelden op interacties en connecties tussen verschillende rechtsactoren en normatieve ordes*. Internationale actoren lijken ofwel de formele justitiesector te steunen ofwel de organisaties van het maatschappelijke middenveld die de traditionele rechtsverleners en -gebruikers opleiden. Met andere woorden, de justitiesector wordt zelden op een holistische manier gezien. We vonden bovendien geen interventies terug die zich richten op de vraag hoe traditionele rechtsactoren de werking van de formele rechtsinstanties beïnvloeden. Interventies die paralegale organisaties steunen vormen hierop een uitzondering. Dit zijn de enige interventies die een redelijke mate van rechtspluralistisch besef vertonen, omdat ze traditionele rechtsregels op een progressieve manier proberen te interpreteren in het licht van de overheidswetgeving en omdat ze een brug proberen te vormen tussen de formele en de traditionele rechtskaders.

Tenslotte heeft dit onderzoek gevonden dat de meeste internationale actoren *zelden een op macht gebaseerd perspectief* innemen tijdens hun interventies. De meeste interventies binnen ontwikkelingshulp voor de justitiesector veronderstellen dat formeel recht werkt als een rechtsorde die de positie van de rechtsgebruikers per definitie versterkt en ze verwaarlozen *hoe rechtsgebruikers diverse normatieve ordes als hulpmiddel gebruiken*. Deze focus van ontwikkelingshulp voor de justitiesector op formeel recht wordt zelden in vraag gesteld, terwijl een engagement voor traditionele rechtsstructuren vaak argwanend bekeken wordt. De belangrijkste beweegreden voor de interventies die zich wel engageren inzake traditioneel recht is een *gebrek aan toegang tot het formele recht*. Met andere woorden, internationale actoren maken een pragmatische keuze, zonder de perspectieven en ervaringen van rechtsgebruikers met zowel formeel als traditioneel recht als uitgangspunt te nemen. In dit project werden weinig voorbeelden gevonden die een andere benadering tonen, zoals bijvoorbeeld het programma 'Justice for the Poor' in Sierra Leone, waar het accent ligt op *kwalitatief langetermijnonderzoek* rond hoe zowel formeel als traditioneel recht ervaren worden op lokaal vlak en welke 'middelen' deze rechtsordes bieden aan de rechtsgebruikers, met als doel interventies te informeren.

Besluiten en aanbevelingen

Transitional justice

De belangrijkste aanbevelingen voor de internationale actoren op het gebied van *transitional justice* zijn de volgende. Vooreerst worden beleidsmakers, die in de toepassing van de Verklaring van Parijs terecht hun beleid afstemmen op dat van het partnerland, aangemoedigd lokaal eigenaarschap niet enkel op te vatten als staatseigenaarschap maar als nationaal eigenaarschap, hetgeen inhoudt dat de *opvattingen van niet-statelijke belanghebbenden* in rekening worden genomen, alsook de behoeften aan *transitional justice* (en meer in het bijzonder aan niet-strafrechtelijke aansprakelijkheid) op het basisniveau. Aangezien deze opvattingen en behoeften veranderen in de loop van de tijd en vaak complexer zijn dan uit de vragen in enquêtes blijkt, moeten methoden voor een grondige studie worden ontwikkeld, rekening houdend met zowel de internationale normen als de traditionele inzake gerechtigheid en verzoening, die als bouwstenen voor de ontwikkeling van hybride, op traditie gebaseerde

mechanismen kunnen dienen. Dit vergt een meer holistische benadering van *transitional justice*, die de onderlinge verbondenheid en het gelijke belang van het lokale, nationale en internationale niveau erkent om zo een coherente strategie uit te werken en uit te voeren.

Ten tweede mag lokaal eigenaarschap niet worden herleid tot het 'lokaliseren' van een reeds bestaande mechanisme door er selectief bepaalde traditionele elementen aan toe te voegen. Selectieve steun voor een of meer elementen, zoals traditionele zuivering, kan leiden tot onverwachte resultaten die in strijd zijn met het *do no harm* principe. Steun aan op traditie gebaseerde mechanismen vereist een voorafgaande politieke en antropologische analyse van de mogelijk conservatieve, discriminerende of conflictgenererende context, en het voorzien van de noodzakelijke *checks and balances* en toezichtmechanismen. Dit geldt met name voor de manier waarop seksueel geweld wordt behandeld.

Ten derde blijkt de poging van donoren om de spanningen tussen traditioneel recht en mensenrechten op te lossen door het toevoegen van een clause die respect voor mensenrechten eist, niet effectief te zijn, aangezien ze enkel de transplantatie van normen van de ene naar de andere normatieve orde beoogt vanuit een hiërarchische *top-down* positie. Rechtspluralisme leert dat het naast elkaar bestaan van overlappende, inter-agerende normatieve ordes een empirische werkelijkheid is die niet verdwijnt door een normatieve beslissing over welke orde dienen te prevaleren. Donoren moeten bereid zijn te investeren in de steun aan *voorafgaande, dialectische, tijdrovende processen* om legitieme, hybride *transitional justice* mechanismen, ordes en standaarden te creëren, door het combineren van de onderliggende, traditionele waarden van een bepaalde samenleving of context met internationale mensenrechten en strafrechtsnormen. Dergelijke nieuwe *hybride mechanismen* zullen uniek zijn voor elke postconflict situatie en niet leiden tot de creatie van een nieuw, transplanteerbaar hybride mechanisme.

Ontwikkelingshulp aan de justitiesector

De voornaamste aanbevelingen voor de internationale actoren op het gebied van ontwikkelingshulp aan de justitiesector zijn de volgende:

Ten eerste tonen de bevindingen aan dat ontwikkelingshulp in de justitiesector aan *lokale capaciteitsopbouw* kan doen over *rechtspluralisme*. Dit houdt een verschuiving in van dichotome benaderingen die betrekking hebben op ofwel formeel recht ofwel traditioneel recht, naar een geïntegreerd begrip van de justitiesector vanuit een rechtspluralistisch perspectief. Internationale actoren kunnen onderzoek financieren ten einde lokale rechtspluralistische configuraties beter te begrijpen en dit als basis te gebruiken voor toekomstige interventies.

Ten tweede stelt dit onderzoek vast dat internationale ontwikkelingsactoren een *proactievere rol* zouden kunnen spelen om *beleidsplannen te doen rekening houden met de ervaringen en voorkeur van de rechtsgebruikers*. Daarbij is het belangrijk om te beseffen dat rechts actoren, regels en praktijken dynamisch zijn. Het proces waarbij het recht ge(her)definieerd wordt, houdt een verschuiving van machtsrelaties in. Internationale actoren kunnen daarin een rol spelen door *eerlijke beslissingsprocessen te faciliteren*. Bijvoorbeeld, door steun te geven aan capaciteitsopbouw van belanghebbenden en te lobbyen voor inclusieve en participatieve benaderingen.

Tenslotte kunnen internationale ontwikkelingsactoren steun bieden voor *capaciteitsopbouw over strategieën voor het lokaliseren van mensenrechten alsook over dialogische benaderingen van de rechtssector*. Dit houdt een *lange termijn proces* in, waarbij niet alleen een verandering in het recht beoogd wordt maar in maatschappelijke waarden.

Gemeenschappelijke bevindingen en aanbevelingen

Uit het bovenstaande blijkt dat een aantal bevindingen gemeenschappelijk zijn aan beide onderzoeksluiken, hetgeen leidt tot aanbevelingen die van belang zijn voor het beleid zowel inzake ontwikkelingshulp aan de justitiesector als inzake *transitional justice*. Vooreerst houdt de afstemming van het donorbeleid aan het beleid van het partnerland in dat *traditioneel recht alleen worden gesteund als het deel uitmaakt van het overheidsbeleid*, tenzij - voor wat de justitiesector betreft - het partnerland een zwakke staat is en traditioneel recht van de eigen agenda van de donor deel uitmaakt. In het algemeen zorgt deze afstemming voor een *gebrek aan aandacht voor de opvattingen en behoeften van de begunstigden*, zowel bij de steun aan *transitional justice* als aan de justitiesector. Het consulteren van het maatschappelijke middenveld en van de bevolking is van groot belang, maar dient rekening te houden met uitdagingen inzake de representativiteit en de timing. Verder vereist *het creëren van lokaal eigenaarschap niet alleen overleg, maar ook dat men daadwerkelijk rekening houdt met lokale, soms complexe of tegenstrijdige opvattingen*.

Ten tweede toont het onderzoek aan dat beleidsmakers rechtspluralisme moeten aanvaarden als een empirische werkelijkheid, niet als een normatieve keuze. Bij beleidsvorming gaat me vaak uit van een top-down benadering om te beslissen dat traditioneel recht zich moet aanpassen aan of gecontroleerd worden door formeel recht, of met andere woorden dat *de enige aanvaarde vorm van rechtspluralisme 'zwak' of 'staatspluralisme' is*. Derhalve worden rechtsmechanismen buiten het officiële beleid - zelfs indien ze belangrijk zijn voor de rechtsgebruikers - zelden gesteund door donoren. Bijgevolg wordt evenmin rekening gehouden met de wederzijdse beïnvloeding en interactie tussen rechtsordes die onder het overheidsbeleid vallen en deze die er niet onder vallen, terwijl deze aspecten een enorme impact kunnen hebben op het succes van de interventies die donoren steunen inzake traditioneel recht en dus in rekening moeten worden genomen.

Ten slotte weerspiegelt traditioneel recht de eerbiediging van de mensenrechten, de machtsverhoudingen en de waarden van de machthebbers van de sociale en politieke context waarvan het deel uitmaakt. De vraag die moet worden gesteld is *niet of een specifiek traditioneel mechanisme de mensenrechten respecteert, maar welke factoren in een bepaalde maatschappij kunnen bijdragen tot een meer rechtvaardige samenleving en welke mogelijkheden elke rechtsorde in dit verband voorziet voor elk van de belanghebbenden*. Indien donoren vertrekken vanuit de positie van de (lokale maar ook internationale) belanghebbenden kunnen ze processen ondersteunen die verandering 'van binnen uit' creëren.

*

* *